

***İBTİDAİ TƏHSİLİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ACTUAL PROBLEMS OF PRIMARY EDUCATION***

UOT 372.3/4

Şahla Qasım qızı Əliyeva
pedaqogika elmləri doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Sevdə Sunbat qızı Tağızadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

***MƏŞĞƏLƏ PROSESİ ZAMANI TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS
ELEMENTLƏRİNDƏN OLAN ÖYRƏNMƏNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ***

Шахла Гасым гызы Алиева
доктор педагогических наук
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Севда Сунбат гызы Тагизаде
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

***ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ, ЯВЛЯЮЩЕГОСЯ ОСНОВНЫМ ЭЛЕМЕНТОМ
УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ***

Shahla Gasim Aliyeva
doctor of pedagogical sciences
Azerbaijan State Pedagogical University

Sevdə Sunbat Taghizadeh
Azerbaijan State Pedagogical University

***IMPLEMENTATION OF LEARNING, WHICH IS THE MAIN ELEMENT OF THE
TRAINING ACTIVITY DURING THE TRAINING PROCESS***

Xülasə: Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün öyrənmə prosesi düzgün qurulmalıdır. Bu zaman uşaqların öyrənmə marağı, öyrənmə tərzinə nəzərə alınmalı və təlim fəaliyyətinə həm skafolding, həm də diferensial şəkildə yanaşmaq məqsədəuyğundur.

Açar söz: məktəbəqədər təhsil, məşğələ, təlim prosesi, təlim elementi, öyrənmə, diferensial təlim, skafolding, öyrənmə tərzinə.

Резюме: Для реализации учебной деятельности в дошкольных образовательных учреждениях необходимо правильно организовать учебный процесс. В это время следует принимать во внимание интерес детей к обучению и стиль обучения, и уместно подходить к учебной деятельности как в форме скаффолдинга, так и в дифференциальной форме.

Ключевые слова: дошкольное образование, занятие, процесс обучения, элемент обучения, обучение, дифференцированное обучение, скаффолдинг, стиль обучения.

Summary: In order to implement the training activities in preschool educational institutions, the learning process must be properly established. At this time, children's learning interest and learning style should be taken into account, and it is appropriate to approach the learning activity in both scaffolding and differential form.

Key word: preschool education, training, learning process, learning element, learning, differential learning, scaffolding, learning style.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim prosesinin mahiyyəti dedikdə fəaliyyəti aktivləşdirən, uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirən, uşaqların fəal təlim və idrak fəaliyyətinin təşkili və stimullaşdırılmasını, ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnməyi, onların dünyagörüşü və əxlaqi-estetik baxışlarının formalaşmasını özündə ehtiva edən məqsədyönlü pedaqoji prosesdir.

Vahid məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesi təşkil edən təlim fəaliyyəti bir sıra elementləri özündə cəmləşdirir ki, bunlardan biridə öyrənmədir. Öyrənmə elementinin həyata keçirilərkən reallaşdırılması üçün əsas şərtlərdən biri təlim prosesini uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət üzərində qurulmasıdır. Bu o deməkdir ki, bu formada həyata keçirilən təlim zamanı uşaqlar informasiyanı passiv şəkildə qəbul edən tərəf olmaqda çıxıb, onu aktiv şəkildə analiz, tətbiq edən, dəyərləndirən tərəfə çevrilirlər və bu zaman informasiyanın mənbəyi də yalnız tərbiyəçi-müəllim deyil, uşaqlar özləri də ola bilərlər. Təlim prosesini uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət üzərində qurarkən uşaqların problem həll etmə və tənqidi düşünmə bacarıqları gücləndirilir, onların həm tərbiyəçi ilə, həm də digər yoldaşları ilə qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyətdə olmasını təmin edir. Və qarşıda duran əsas prinsip isə tətbiq etmə zamanı uşaqlara ötürülən informasiyanın onlar tərəfindən qavramasına, bacarıqların formalaşdırılmasına xidmət edir.

Təlim prosesini uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət üzərində qurulmasının bir sıra üstünlükləri vardır: 1) Uşaqların nailiyyətinin ölçülə bilən olması. 2) Uşaqların motivasiyası. 3) Real həyat bacarıqları.

Öyrənmə mühitinin yaradılması üçün lazım olan bir sıra müəyyən direktivlər vardır ki, onlar aşağıdakılardır:

- Uşaqlara cavab verməyə, müzakirə etməyə, praktik tətbiqə sövq edən geniş spektrli sualların verilməsi

- Uşaqların diqqətini cəlb edən, onları cavab verməyə sövq edən təlim vasitə və üsullarında istifadə edilməsi

- Qrupda işçi qrupu atmosferinin yaradılması

- Uşaqlarla bərabər tərbiyəçinin də fəaliyyətə cəlb olunması və s.

Qeyd etdiyimiz kimi öyrənmə təlim fəaliyyətinin əsas elementlərindən biridir və vahid tərif yoxdur. Bir çox ədəbiyyatlarda isə öyrənməyə müxtəlif təriflər verilmişdir:

“Öyrənmə məqsədyönlü, idarə olunan prosesdir”, burada “müəllim bilikləri müəyyənləşdirir, tapşırıqlar verir, biliklərin şüurlu mənimsənilməsi, möhkəmləndirilməsi və tətbiqi üsul və üsullarını öyrədir, bilik, bacarıq və bacarıqların keyfiyyətini yoxlayır. Eyni zamanda, o, məktəblilərin idrak qabiliyyətlərinin inkişafına daim diqqət yetirir” (B.P. Esipov) (4, s.130)

Öyrənmə dedikdə keçirilən materialı mənimsəmək üçün şagirdlərin fəaliyyəti başa düşülür (2, s.132).

Öyrənmə məktəbəqədər yaşlı uşaqların bilik əldə etmək məqsədi ilə həyata keçirdiyi fəaliyyətdir (1, s.18).

Sözlərdəki qeyri-müəyyənliyə baxmayaraq, onların ümumi xüsusiyyətləri var. Öyrənmə dedikdə, uşaqların tərbiyəçinin rəhbərliyi altında fəal məqsədyönlü idrak fəaliyyəti başa düşülür ki, bunun nəticəsində uşaqlar ilkin biliklər, bacarıq və bacarıqlar sistemini mənimsəyir, onda öyrənməyə marağı inkişaf etdirir.

Məktəbəqədər yaşlı uşağı həm əşyalar və obyektlər aləmi, həm də hadisə və təzahürlər aləmi maraqlandırır. Əxlaqi təsəvvürlər və normaların daşıyıcısı olan insan, uşağı müxtəlif tərəflərdən maraqlandırır: nə edir, nə danışır, nəyə nə cür münasibət bəsləyir. MTM-də uşağın zehni fəallığını və maraqlarını azaltmamaq, onun əqli bacarıqlarını, dünyaya aktiv-müsbət münasibətini inkişaf etdirmək üçün böyüyün pedaqoji mövqeyini düzgün müəyyənləşdirmək üçün böyüyün pedaqoji mövqeyini düzgün

müəyyənləşdirmək vacibdir. Pedaqoqun əsas vəzifəsi uşaqlarda sabit zehni fəallığı inkişaf etdirməkdir (3, s.136).

Professor Şəhla Əliyevanın dediklərinə istinadən demək olar ki, səriştəli peşəkar tərbiyəçi hər zaman uşaqlarını öyrənmə prosesinə necə cəlb edəcəyini yaxşı bilir və bu zaman o, müxtəlif interaktiv üsullardan istifadə edir, əyləncəli məşğələ fəaliyyətlərini məşğələ planına daxil edərək uşaqların öyrənmə motivasiyasını artırır, onlara yaradıcılıq və təxəyüllərində istifadə etmək imkanı yaradır. Tərbiyəçi-müəllimin təlim taktikalarından istifadə uşaqları məşğələyə daha yaxşı cəlb edir və passiv öyrənmə prosesini aktiv öyrənmə prosesi ilə əvəz edir.

Qeyd etdiklərimizin hər birini ümumiləşdirib əməl edərək həyata keçirildiyi zaman artıq müasir tələblərə cavab verə bilən öyrənmə mühiti formalaşdırmağa və əsas element olaraq öyrənmənin və digər elementlərin də bunun vasitəsi ilə reallaşmasına gətirib çıxara bilər. Onu da qeyd edək ki, öyrənmə prosesi həm skafolding şəkildə, həm də diferensial formada həyata keçirilə bilər. Diferensial öyrənmə forması skafoldingin tərkib hissəsini təşkil edir. Çünki skafolding diferensialdan daha geniş anlayış olub, yalnız təhsil müəssisələrində deyil, hər yerdə, məsələn, evdə, təbiətdə, müxtəlif ərazilərdə və s. ola bilər. Yalnız burada əsas məsələ odur ki, uşağa öyrədən onu özünə nisbətən daha təcrübəli biri olsun, məsələn, valideyn, bacı, qardaş və s. Diferensial öyrənmə zamanı isə təlim prosesi eyni mühitdə, fərqli öyrənmə marağı, öyrənmə tərzini və bilik səviyyəsi olan uşaqlarla həyata keçirilir. Yəni kollektiv arasında hər bir uşağa fərdi yanaşaraq onların öyrənmə marağı, öyrənmə tərzini nəzərə alınaraq məşğələ prosesini onlara uyğun qurmaq və bunu nəticəsində də təlimin bərabər imkanlar prinsipini gözləmək nəzərdə tutulur. Bir sözlə, hər bir uşaq informasiyanı müxtəlif tərzdə, müxtəlif yollarla qəbul edir. Bəzi uşaqlar informasiyanı fərdi şəkildə, bəziləri qrup şəkildə daha çox şey öyrənir. Buna görə də tərbiyəçi-müəllim təlim prosesi zamanı uşaqların öyrənmə tərzlərini nəzərə almalıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində öyrənmə tərzinin əsasən 3 növündən istifadə olunub və nəzərə alınmalıdır: 1) Vizual öyrənmə (görərək), 2) Audial öyrənmə (eşidərək), 3) Kinestetik öyrənmə (toxunaraq)

Vizual öyrənmələr yeni informasiyaları əldə etmək və anlamaq üçün əsasən şəkillərdən istifadə etməyə üstünlük verir. Məkana bələdləşmə onlarda daha yaxşı inkişaf edir və əsasən rəngli vasitələrdən, şəkilləri olan kartlardan istifadə etməyi, təsəvvürlərində vizuallaşdırdıqları cisimlərin şəklini çəkməyi, rəngli yapışqanlı kağızlardan istifadə etməyi və s. üsullardan istifadə etməyə üstünlük verirlər.

Audial öyrənmələr yeni informasiyanı daha çox tərbiyəçinin səsləndirdiyi nitqi ilə, qrup müzakirələri kimi situasiyalarda danışmaq və dinləməklə anlayırlar.

Kinestetik öyrənmələr informasiyanı taktil vasitəsi ilə, toxunaraq daha yaxşı anlayır və praktik şəkildə öyrənirlər. Bu cür uşaqlar adətən rollu oyunlar vasitəsi ilə məlumatı daha yaxşı qəbul edir. Və tərbiyəçi çalışmalıdır ki, onların sərbəst hərəkəti üçün şərait yaratsın.

Verilmiş öyrənmə tərzləri Hovard Qardner tərəfindən araşdırılaraq tərbiyəçi-müəllimin müxtəlif intellekt növlərini əhatə edən strategiyalardan və yaxud bir neçə iş üsulundan kombinə olunmuş şəkildə uyğunlaşdıraraq konkret formaya salmış və uşaqların öyrənmə tərzlərinə uyğun olaraq 8 intellekt növünü qeyd etmişdir.

H.Qardner bir çox hallarda uşaqların təhsil müəssisəsində öyrəndiyi biliklərinin az bir hissəsinin yadda qalması və istifadə edilməməsinin səbəbini öyrənmə prosesində onların individuallığının nəzərə alınmamasında, hər kəsə eyni tərzdə yanaşılmasında görür. İnsanlar hər biri fərqlidir və buna görə də təlim prosesində uşaqların fərqliliyini nəzərə alaraq informasiyanın müxtəlif tərzdə ötürülməsi daha səmərəli öyrənmənin həyata keçməsinə şərait yaradır.

Hovard Qardner qeyd edir ki, ilk öncə, uşaqların öyrənmə maraqlarını müəyyən etmək, daha sonra isə buna müvafiq fəaliyyət seçərək informasiyanın ötürülməsi prosesini həyata keçirmək vacib amildir. Buna görə də intellektin növlərini və hər növə məxsus xarakterik xüsusiyyətləri bilmək tərbiyəçilər, müəllimlər, pedaqoqlar, uşaqlar və bir sözlə, bütün təhsil işçiləri üçün əhəmiyyətli ola bilər. Hətta uşaqların öz intellekti haqqında məlumata sahib olması özünü tanımağa imkan yaradır və onun metakognitiv bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Bu da uşaqlarda sərbəst öyrənmə qabiliyyətini (öyrənməyi öyrənmək kompetensiyası) inkişaf etdirir.

Eyni zamanda H. Qardner qeyd edir ki, insan intellektinin dəqiq formada sayını müəyyən edə biləcək universal bir siyahı yoxdur. İnsan zəkası olduqca rəngarəng və müxtəlifdir. Tərbiyəçi məşğələdə olan hər uşağın zəka növünü müəyyənləşdirməli, dərk etmə və onların öyrənməsini təmin etmək üçün müxtəlif strategiya və üsullardan istifadə etməlidir. Lakin bu o demək deyil ki, hər məşğələ uşaqların hər birinin intellektinə müvafiq ayrıca fəaliyyət seçilməlidir. Tərbiyəçinin fərqli intellekt növlərini əhatə edən strategiyalardan və yaxud bir neçə iş üsulundan kombinə olunmuş surətdə istifadəsi məşğələ prosesini daha səmərəli edir.

H. Qardner uşaqların intellekt tərzlərini aşağıdakı kimi vermişdir: 1) Verbal (lingvistik) qabiliyyət. 2) Məntiqi (riyazi) qabiliyyət. 3) Məkan-vizual qabiliyyət. 4) bədən-kinestetik qabiliyyət. 5) Musiqi-ritimli qabiliyyət. 6) Şəxslərarası qabiliyyət. 7) Fərddaxili qabiliyyət. 8) Naturalistik qabiliyyət (3, s. 45).

1. Verbal (lingvistik) qabiliyyət – uşaqlar çoxlu suallar verir, danışmağı xoşlayır, dilin qrammatik, sintaktik, fonetik qaydalarına əməl edir, lüğəti zəngindir, asanlıqla yeni dil öyrənmə bilmə bacarığına malik olurlar.

2. Məntiqi (riyazi) qabiliyyət – uşaqlarda səbəb-nəticə əlaqələrinə və digər abstraksiyalara qarşı həssaslıq daxildir. Rəqəmlərlə oynamağı, əşyaları qruplaşdırmağı, ümumiləşdirməyi, toplamağı xoşlayır, təsnif etmə, hesablama və s. onlar üçün daha maraqlıdır.

3. Məkan-vizual qabiliyyət – uşaqlar əsasən şəkillər çəkməyi, əyani vasitələrdən istifadə etməyi xoşlayır. Onlar üçün səyahət etdiyi yerləri təsvirlərində vizuallaşdırmaq daha maraqlıdır.

4. Bədən-kinestetik qabiliyyət – uşaqlar daha çox fikirlərini jestlər vasitəsilə çatdırırlar. Hərəkət etməyi, toxunaraq öyrənməyi xoşlayırlar.

5. Musiqi-ritimli qabiliyyət – uşaqlar səslərə qarşı həssas olurlar, səsləri bir-birindən ayırmağı bacarırlar, musiqi nəğmələrini xoşlayırlar.

6. Şəxslərarası qabiliyyət – uşaqlar qrup şəklində işləməyi xoşlayır, başqalarının fikrinə hörmət edir, həm məsləhət ala bilən, həm də məsləhətçi rolunda çıxış edə bilir.

7. Fərddaxili qabiliyyət – uşaqlar özlərinə aid olan özünəməxsus xüsusiyyətləri bilir, əsasən təkliddə işləməyi xoşlayır, özünə inanır və öz üzərində çalışmağı xoşlayır.

8. Naturalistik qabiliyyət – uşaqlar bitki və heyvanlar aləmini tanıyır, təbiəti sevir.

Və artıq söyləyə bilərik ki, öyrənmə bir fenomen kimi böyüklər və uşaqlar arasında münasibətlərin real praktikasında həmişə mövcud olub və mövcuddur. Onun məqsədi uşağın reallığa uyğunlaşmasını təmin etmək, onu müxtəlif həyat şəraiti və situasiyalarında istiqamətləndirmək və onu işə hazırlamaqdır.

Beləliklə, öyrənmə prosesinin məqsədlərini aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik :

- uşaqların öyrənmə və idrak fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- koqnitiv ehtiyacların formalaşması;
- ilkin bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsində uşaqların idrak fəaliyyətinin təşkili;
- uşaqların idrak və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı;
- sonrakı özünütəhsil və yaradıcılıq fəaliyyəti üçün öyrənmə bacarıqlarının formalaşdırılması;
- dünyagörüşünün formalaşdırılması və mənəvi-estetik mədəniyyətin tərbiyəsi.

Beləliklə, nəticəyə gəlirik ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim fəaliyyətinin reallaşması və inkişaf etməsi üçün onun elementlərinin hər birini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirib, bir-birilə vəhdətdə real həyat bacarıqlarına, yeni əsrin tələblərinə uyğun, uşaqlarda gələcək həyatına lazım olacaq bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına uyğun planlaşdırmaq lazımdır. Və qeyd etdik o, bu elementlər içərisində ən əsaslarından biri öyrənmə elementidir. Öyrənmə prosesinin düzgün qurulması isə demokratik üsluba uyğun olub, aktiv şəkildə tərbiyəçi ilə bərabər uşaqların da təlimə qoşulub, obyekt yox, subyekt rolunda çıxış edərək uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət üzərində qurulan təlimin baş tutmasıdır.

Bu zaman isə uşaqların öyrənmə marağı, öyrənmə tərzləri nəzərə alınub, kollektiv daxilində hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq həm gündəlik, həm də illik planlaşdırılma zamanı nəzərə alınmalıdır. Amma bu demək deyil ki, bir uşaq fərdi işləməyi sevirsə, hər məşğələ zamanı yalnız o fərdi iş formasından olmalıdır və yaxud bir uşaq audial öyrənmə tərzinə uyğundursa, yalnız ona uyğun məşğələ planlaşdırılmalıdır. Yəni məşğələ zamanı hamının istəyi,

marağı, öyrənmə tərzini nəzərə alınaraq təlimin bərabər imkanları prinsipinə əməl olunmalıdır.

Problemin aktuallığı: Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim fəaliyyəti elementlərinin inkişaf olunması üçün məşğələ prosesində tərbiyəçi-müəllimin təlimə diferensial yanaşaraq öyrənmə prosesini həyata keçirməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, təlimin inkişafının yollarından biri də budur.

Ədəbiyyat:

1. Həsənova P. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində öyrənmə idrak fəaliyyəti. -Bakı, 2019.
2. Paşayev, Ə. Pedaqogika. / Ə. Paşayev, F. Rüstəmov. -Bakı, 2017.
3. Əliyeva, Ş. Məktəbəqədər pedaqogika. -Bakı, 2015.
4. Gardner, H. Zihin çeşəveləri. -İstanbul, 2022.

Problemin elmi yeniliyi: Təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hər bir elementi ayrı-ayrılıqda nəzərə alınaraq, ona uyğun təşkil olunması məqsədində uyğundur.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Təlim fəaliyyəti zamanı uşaqların fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınması tərbiyəçi-müəllimə məşğələnin səmərəli qurulmasına yardım edəcəkdir.

E-mail: taghizadesevda25@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli,*
ped.ü.fəls.dok. N.R. İsmayılova

Redaksiyaya daxil olub: 06.03.2023.